

*Leonid Karabeškin**

Sankt Peterburgo Baltijos klubas, Talino Eurouniversitetas (Euroūlikool)

Lietuvos ir Rusijos santykiai: tarp neigiamų nuostatų ir pragmatiško bendradarbiavimo

Lietuvai tapus Europos Sąjungos ir NATO nare, keičiasi ir jos santykiai su Rusija. Bet tai iš esmės šių santykių nepablogino. Šalys ir toliau plėtoja abiem pusėms naudingus ekonominius ir kultūrinius ryšius, regioninį bendradarbiavimą. Todėl Rusijos santykiai su Lietuva išlieka glaudesni nei su kitomis Baltijos šalimis. Vis dėlto šiuose santykiuose vis dar nėra galutinai atsakoma išankstinių neigiamų nuostatų ir ne visada žiūrima abipusės naudos, o ilgalaikė perspektyva atrodo optimistiškai. Kadangi Rusijos santykiai su Jungtinėmis Valstijomis ir Europos Sąjunga gerės, šalys stengsis mažiau konkuruoti, skatins bendradarbiavimą ir partnerystę, tai neišvengiamai teigiamai veiks ir santykius su Baltijos šalimis.

Įvadas

Lietuvos ir Rusijos socialiniai, politiniai ir kultūriniai ryšiai turi galias istorines šaknis. 1980-1990 metais, keičiantis geopolitiniam žemėlapiui ir užsienio politikai, prasidėjo naujas šalių bendravimo laikotarpis. Tai buvo itin svarbus žingsnis abiejų šalių istorijoje.

Kas šiuo metu svarbiausia Lietuvos ir Rusijos santykiuose? Į šį klausimą sunku vienareikšmiškai atsakyti. Lietuva, sėkmingai įveikusi pasiruošimo etapą, tapo visateise Europos Sąjungos ir NATO nare. Nepaisant to, Rusijos vaidmuo šiame regione yra labai svarbus – tiek ekonomikoje, tiek ir politikoje. Tačiau šis vaidmuo nėra visuomet palankiai vertinamas. Pasak Rusijos vadovų, jai Lietuva nėra labai svarbus prekybos partneris, tik Rusijos šiaurės vakarų regionas yra glaudžiau susijęs su Lietuva. Vis dėlto abi šalys sieja ne tik ekonominius ryšius.

Pirmiausia – istoriniai ryšiai. Ilgą laiką Lietuva ir Rusija įėjo į vieną valstybę – Sovietų Sąjungą. Joje buvo įdiegtas bendras ūkis, energetikos (taip pat ir branduolinės), transporto ir tranzito sistemos buvo glaudžiai susijusios. Lietuva netgi buvo labiau susijusi su Rusija nei kitos dabartinės Nepriklausomų valstybių sandraugos (toliau - NVS) šalys.

* *Dr. Leonid Karabeškin* yra Sankt Peterburgo Baltijos klubo pirmininkas ir Talino Eurouniversiteto (Euroūlikool) docentas. Adresas: P.O. Box 488, 191123 St Petersburg, Russia, tel. +372 6115229, el. paštas: baltclub@mail.ru.

Taip pat reikėtų paminėti politinio bendravimo svarbą. Yra žinoma, kad Rusijos santykiai su Lietuva (ir kitomis Baltijos šalimis) buvo lyg „barometras“, rodantis pokyčius tiek šalies viduje, tiek ir užsienio politikoje, siekiant tarptautinės bendruomenės pripažinimo. Nors šis procesas ne visuomet buvo sklandus ir sėkmingas, jis, be abejo, yra labai svarbus abiem šalims.

Būtina paminėti, kad Lietuva neturi tarpvalstybinės sienos su „didžiąja“ Rusija – tik su Kaliningrado sritimi. Kiekvienai valstybei labai svarbu stabilumas kaimyninių šalių viduje, o nedraugiški kaimynai tik sunkina šalies gyvenimą. Sprendžiant Kaliningrado klausimą, pabrėžiami tiek geros kaimynystės santykiai, tiek ir teritorinių kliūčių problema. Kaliningradas yra Rusijos dalis, tačiau neturi sausumos sienos su ja. Spręsdami šį klausimą, Rusijos politikai pabrėžia tranzito į šią sritį svarbą. Pirmiausia nurodomas keleivių, krovinių ir karinis tranzitas, taip pat žaliavų ir energetinių išteklių gabenimas per Lietuvos teritoriją. Pasak politikų, tai pagrindiniai Kaliningrado pragyvenimo ištekliai.

Lietuvai tapus Europos Sąjungos ir NATO nare, keičiasi ir jos santykiai su Rusija. Būdama NATO nare, ji stengėsi formuoti Aljanso šalių požiūrį į Rusiją. Tačiau kaip nedidelė periferinė šalis, Lietuva ėmėsi ir kitokių uždavinių. Ji padeda organizacijai bendrauti su NVS šalimis. Vašingtonas palaiko šią iniciatyvą, nors šis regionas yra Rusijos įtakoje. Lietuvos žingsniai pakeitė „Šiaurės Europos iniciatyvos“ projekto tikslus. Dabar jis vadinasi „Partnerystės stiprinimas Šiaurės Europoje“. Lietuvos veiksmai sustiprino Europos Sąjungos „Europos plėtra – nauji kaimynai“ iniciatyvą. Dabartinis plėtros projekto pavadinimas yra „Europos kaimynystės politika“.

Nei auganti Europos Sąjungos ir JAV įtaka NVS šalyse, nei nepalankus Maskvos požiūris į anksčiau minėtas iniciatyvas iš esmės nepablogino Lietuvos ir Rusijos santykių. Šių šalių aukščiausio lygio tarpvalstybinis bendravimas skatino priimti abiem pusėms naudingus ekonominius projektus. Rusijos santykiai su Lietuva yra glaudesni nei su kitomis Baltijos šalimis. Norėtusi pabrėžti, kad santykiuose tarp valstybių vis labiau atsiskaido išankstinių neigiamų nuostatų ir žiūrima abipusės naudos. Ekonominis bendradarbiavimas, abiejų šalių vidaus ir užsienio politika tik sustiprina šiuos žingsnius. Tačiau šis kelias ne visuomet yra lengvas.

1. Ekonominiai Lietuvos ir Rusijos ryšiai

Per pastaruosius dešimt metų Rusija yra pagrindinis Lietuvos prekybos partneris. Remiantis statistikos duomenimis, eksportas į Rusiją ir importas iš jos sudarė 10,4 ir 27,8 procentus. 2006 metų sausio–liepos mėnesiais eksportas sudarė 11,3 procentus, o importas 27,9 procentus¹.

Rusija yra žaliavų tiekėja, Lietuva teikia transporto ir tranzito paslaugas. Rusija taip pat lieka pagrindinė dujų tiekėja Lietuvai (beje, 2006 metais dujų kai-

¹ LR Statistikos departamento duomenys, <http://www.std.lt>.

nos buvo šiek tiek mažesnės nei Europai – 135 JAV dolerių už tūkstantį kubinių metrų)². „Gazprom“ valdo „Lietuvos dujas“ ir „Dujotekaną“, taip pat nusipirko Kauno šiluminę elektrinę. Tarpvalstybinė sutartis suteikia Lietuvos chemijos gigantui „Achemai“ pirkti dujas lengvatinėmis sąlygomis. Be to, Lietuva yra pirmoji užsienio šalis, kurioje „Gazprom“ gamina elektros energiją. Pasak šios įmonės atstovų, verslo plėtra ir investicijos dar labiau sustiprės po Ignalinos atominės elektrinės uždarymo. Tuo pat metu „Gazprom“ tikisi pradėti tiekti dujas Kaliningrado šiluminei elektrinei³. Pradėjus šią veiklą, sumažėtų dujų pardavimas kitam Rusijos milžinui – RAO JES. Ši strategija dėstoma „Gazprom“ „Investicijų memorandume“⁴.

Bendradarbiaudama su Rusija privatizuojant dujų bendroves, Lietuva dar kartą įrodė pragmatišką požiūrį šiuo klausimu. Rusija buvo ir liks labai svarbi žaliavų tiekėja. Geri kaimyniški santykiai užtikrina nenutrūkstamą žaliavų tiekimą Lietuvai. Tačiau „Mažeikių naftos“ privatizavimas įrodė, kad politiniai veiksniai gali nulemti ekonominius. Po nesėkmingo sandorio su Jungtinių Valstijų bendrove „Williams“, 2002 metais gamykla tapo Rusijos naftos kompanijos „Jukos“ nuosavybe. Sandoris su „Jukos“ garantavo stabilų naftos tiekimą Mažeikiams. Įmonė pradėjo dirbti pelningai. Tačiau padėtis pasikeitė bankrutavus Jukos bendrovei (yra žinoma, kad Rusijos valdžia darė įtaką šiam procesui). Koncernas pradėjo pardavinėti savo akcijas (taip pat ir „Mažeikių naftos“), nes prarado galimybę naudotis valstybiniu „Transneft“ naftotiekiu.

„Jukos“ kompanijos užsienio akcijų (taip pat ir „Mažeikių naftos“) pardavimas buvo sudėtingas. Rusijos valdžia, rodė, tam neskyrė ypatingo dėmesio. Visas turtas turėjo atitekti bendrovei „Rosneft“, perėmusiai „Jukos“ išsiskolinimus. Tačiau šis procesas nebuvo sklandus, nes daugelis „Jukos“ turto priklausė dukterinei įmonei, registruotai Olandijoje. Nors Rusijos bendrovės „Lukoil“ ir „TNK–BP“ dalyvavo Mažeikių naftos pardavimo sandoryje, jo nelaimėjo. Naftos perdirbimo įmonė buvo parduota Lenkijos bendrovei „PKN Orlen“, aplenkusiai didesnę kainą siūliusią Kazachstano „KazMunaiGaz“. Įvykus sandoriui su „PKN Orlen“, „Družba“ naftotiekyje įvyko avarija. Dėl šio įvykio sumažėjo naftos tiekimas Mažeikiams, o atšaka į Biržus buvo uždaryta. Rusijos valdžia aiškino, kad naftotiekį reikia uždaryti ilgalaikiam remontui. Tačiau daugelis išvelgė politinius šio sprendimo motyvus.

Dalyvaudamos privatizavime, Rusijos energetikos bendrovės varžėsi ir konkuravo tarpusavyje. Tai nutiko dėl Rusijoje galiojančio energetikos įmonių valdymo modelio. Tiek šalies viduje, tiek ir užsienyje bendrovės valdomos pagal griežtą vertikalės principą. Nors Rusijai ir trūksta modernių naftos perdirbimo įmonių, jos kompanijos nesistengė permokėti už „Mažeikių naftą“. Kita vertus, „PKN Orlen“ ir „KazMunaiGaz“ bendrovėms įsitvirtinimas naujoje naftos perdirbimo ir tranzito rinkoje buvo valstybinės svarbos uždavinys.

² „President Litvy nagovoril na \$30: Gazprom prodolzhaet povyshat' ceny“, *Kommersant*, May 5, 2006.

³ Butrin D., Vodo V., „Litva proschaetsia s „Lietuvos dujos“, *Kommersant*, March 25, 2004.

⁴ Žr.: <http://www.akm.ru/rus/news/2006/october/17/ns1795851.htm>.

Rusų „taupumą“ lėmė keletas veiksnių. Manyta, kad lenkų ir kazachų bendrovėms nepavyks užtikrinti stabilaus naftos tiekimo „Mažeikių Naftai“. Lietuvos valdžios atstovai suvokė, kad vienintelis žaliavų tiekėjas yra Rusija. Alternatyvus naftos gabenimas per Būtingės terminalą nėra visiškai patikimas. Jeigu žaliavos būtų gabenamos tik per šį terminalą, tai taptų nepelninga naftos produktų kainoms smarkiai sumažėjus. Lietuva atsidurtų sunkioje padėtyje, nes Rusijos bendrovės negarantavo stabilaus naftos tiekimo įmonei, kuri jiems nepriklausė. Be to, ateityje vis mažiau rusiškos naftos tekės Vakarų kryptimi, nes didžioji dalis bus nukreipta į Kiniją.

Konkurse perkant „Mažeikių naftą“ dalyvavo Kazachstano bendrovė „KazMunaiGaz“. Šiai bendrovei būtų pavykę susitarti dėl pastovaus naftos tiekimo į Lietuvą. Rusija ir Kazachstanas palaiko draugiškus tarpusavio ryšius, o jų prezidentai V. Putinas ir N. Nazarbajevas yra sutarę dėl keleto bendrų projektų energetikos srityje. Netrukus planuojama dalį vakarams skirtos naftos pradėti tiekti iš Kazachstano⁵. 2005 metų lapkričio mėnesį didžiosios Rusijos bendrovės susitarė panaikinti naftos tiekimo apribojimus, jeigu „Mažeikių nafta“ atitektų „KazMunaiGaz“ bendrovei⁶. Todėl buvo manoma, kad Lietuvos Vyriausybė tikrai rems šį sandorį.

Lietuvos Vyriausybė nedalyvavo derybose dėl „Mažeikių naftos“ akcijų pardavimo. Tačiau jos nuomonė buvo tvirta – Mažeikiai neturi atitekti Rusijos bendrovėms. Pasak buvusio užsienio reikalų ministro A. Valionio, „Mažeikių naftos“ pardavimas yra ne tik prekybinis sandoris, bet ir ypatingai svarbus geopolitinis sprendimas⁷. Laimėjusi šį mūšį, Lietuva iškovotų nepriklausomybę nuo Rusijos naftos tiekėjų. Ekspertų nuomone, reikėtų sukurti bendrą Vidurio Europos naftos perdavimo koncerną. Tai pavyktų įgyvendinti sujungus Lietuvos, Lenkijos, Austrijos ir Vengrijos bendroves⁸.

Vyriausybės požiūrį sąlygojo šalyje vyravusios nuotaikos dėl naftos sektoriaus perėjimo Rusijos žinion. Ne visiems patiko atvirai reiškiamas Rusijos noras išvirtinti Europos rinkoje perimant energijos sektoriaus lyderio pozicijas. Kai kurios politinės jėgos netgi baiminosi, kad Lietuva praras savarankiškumą, ji vėl bus fiktyvių Rusijos bendrovių įtakoje, o už jų stovėtų Rusijos valdžia; „Mažeikių nafta“ būtų puiki priedanga neskaidrioms finansinėms operacijoms.

Tačiau pernelyg trumparegiška būtų manyti, kad valstybės parama Rusijos naftos sektoriaus plėtrai turi tik politinius tikslus. Nėra teisinga manyti, kad, kontroliuodama energijos išteklių gamybą, Rusijos valdžia kontroliuos Lietuvos politinį gyvenimą. Kiekviena šalis turi verslo interesų, todėl daugelis kompanijų stengiasi išvirtinti tarptautinėje rinkoje. Lietuva yra labai naudingas partneris:

⁵ Zaslavsky I., „Delo truba. Baku – Tbilisi – Ceyhan i kazakhstanskii' vybor na Kaspii“, Moscow: Europe, 2005. p. 71.

⁶ „Veselye sosedi. Khoroshie druz'ia“, *Expert*, no. 44. November 21, 2005. <http://www.expert.ru/printissues/expert/2005/44/44ex-pov11>.

⁷ BNS, „A. Valionis: „Mažeikių naftos“ pardavimas Lenkijai - geopolitinio mūšio dalis“, 2006 rugsėjo 5 d.

⁸ Janeliūnas T., Molis A., „The NGEP Ends Lithuania's Hopes of Becoming Transit Country“, *Baltic Mosaic*, 2005, no. 1. p. 30-31.

investavusi į „Mažeikių naftą“, Rusijos Vyriausybė užtikrintų stabilų energijos išteklių tiekimą Vakarams ir sustiprintų strategines investicijas užsienyje. Be to, po keleto nesėkmingų sprendimų, kaip antai „Severstal“ ir „Anchelor“ susijungimo, šalies verslininkai atgautų pasitikėjimą savo jėgomis.

Dar viena bendra veikla, jungianti Kaliningrado ir Klaipėdos uostus, sulaukė Lietuvos Valstybės saugumo departamento (VSD) kritikos. Buvo įtariama, kad 2000 metais pradėtam projektui įtaką daro Rusijos specialiosios tarnybos. 2003 metais Lietuvos VSD apkaltino Rusiją stengiantis didžiąją savo krovinių dalį nukreipti iš Klaipėdos į Kaliningrado uostą. Tiesa, krovinių srautas 2000–2003 metais sumažėjo 5 kartus iki 5,3 %⁹. Tačiau tuo metu uostus jungiantis 2K projektas dar negaliojo, buvo tik aptariamos jo detalės. Klaipėdos ir Kaliningrado bendradarbiavimui trukdė tiek tarpvalstybiniai, tiek ir vidaus nesutarimai. Reikėtų paminėti dvi Lietuvos bendroves – „Lietuvos geležinkelius“ ir „Klaipėdos uostą“: traukiniais gabenami kroviniai į Kaliningrado uostą aplenkė Klaipėdą.

2005 metų gegužės mėnesį Trakuose pasirašius dviejų uostų bendradarbiavimo susitarimą, Rusijos krovinių skaičius Klaipėdos uoste gerokai išaugo. 2005 metais jis buvo 16%¹⁰. Sunkoka pasakyti, ar 2K projektas tiesiogiai sąlygojo krovinių srauto pasikeitimus, tačiau jis sustiprinimo Lietuvos ir Rusijos ryžtą bendradarbiauti transporto ir tranzito srityje. Prezidentas Putinas, 2005 metais lankydamasis Kaliningrado srityje, kalbėjo: „Vienintelis teisingas kelias yra dirbti kartu. Nors vykdant Klaipėdos ir Kaliningrado projektą vis dar iškyla sunkumų, mūsų šalys bendradarbiaudamos turėtų juos išspręsti“¹¹. Rusijos geležinkelių kompanijos RŽD vadovas Vladimiras Jakuninas kalbėdamas apie ateities planus Lietuvą minėjo kaip vieną iš perspektyviausių partnerių. Krovinių tranzitas geležinkeliais per Lietuvos teritoriją 2005–2010 metais turėtų išaugti iki 40%¹².

K2 projekto Lietuvoje sukeltas skandalas įrodo, kad politiniai ar net geopolitiniai veiksniai lemia ekonominius sprendimus. „Mažeikių naftos“ privatizavimas gerokai pablogino Lietuvos ir Rusijos savitarpio pasitikėjimą, sukėlė įtarimų, kad politika lemia ūkio raidą. Lietuva įtaria Rusiją sąmoningai nutraukus naftos tiekimą Mažeikiams ir nurodo, kad geležinkelių sistemai irgi reikia renovacijos. Pradėjus taisyti geležinkelius, kiltų rimtų sunkumų krovinių tranzitui į Kaliningrado sritį. Atsakydama į tokį pareiškimą, Rusija atidarė naują krovinių keltų liniją „Ust-Luga – Baltijsk“.

Nepaisant sunkumų, abiejų šalių ekonominis bendradarbiavimas plečiasi. Puikus pavyzdys yra eksporto kvotų padidinimas Rusijos metalurgijos pramonės paslaugų teikimo centruose Lietuvoje ir Latvijoje. Lengvatos suteiktos Lietuvai jau tapus Europos Sąjungos nare¹³. Atsiradus galimybėms

⁹ Manomaitytė M., „Podpisanie proekta 2K garantiruet okonchanie tarifnoj voiny?“, *Jura*, no. 3. 2005.

¹⁰ Skripov V., „Tretii vystrel“, *Expert Severo-Zapad*, no. 32. September 4, 2006.

¹¹ Interfax – Zapad, September 11, 2006, http://www.interfax.by/?id=33&id_sp=26683&d=11&m=09&y=2006&lang=ru

¹² REGNUM, 2006 m. balandžio 12 d., Regnum, April 12, 2006, <http://www.regnum.ru/news/622734.html>.

¹³ Joint Statement on EU Enlargement and EU-Russia Relations. Luxemburg, April 27, 2004, http://ec.europa.eu/comm/external_relations/russia/russia_docs/js_elarg_270404.htm.

Rusijos plieno gamykla „Mechel“ išigijo Kauno metalo apdirbimo įmonę „Nemunas“. Dar viena kaimynų bendrovė „Konversbank“ nusipirko vieno didžiausių mažmeninio banko „Snoras“ akcijas. Deja, tai labai nedidelis sėkmingų sandorių skaičius, nors Rusijoje ir pabrėžiama investavimo Europoje svarba, o Baltijos šalys turėtų padėti Rusijos kapitalui pasiekti kitas Europos šalis¹⁴.

Nors ir baimintasi, kad, Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare, verslo reikalai pablogės, padėtis beveik nepasikeitė. Remiantis 2005 duomenimis, Lietuvos prekybos apyvarta Rusijoje buvo 1,4 % (2004 metų gegužės–gruodžio laikotarpiu – 1,3 %)¹⁵. Nedidelis augimas pastebėtas dėl to, kad didėjo visa užsienio prekybos apimtis.

2. Užsienio politika

Rusijos politinių prioritetų skalėje Lietuva neužima aukščiausios vietos, tačiau jos vaidmuo yra neabejotinai svarbus. Reikėtų paminėti Rusijos strategiją Baltijos šalyse, Kaliningrado problemos sprendimą, santykius su Jungtinėmis Valstijomis ir Europos Sąjunga. Sprendžiant nelengvus politikos klausimus, Lietuva nelieka nuošalėje.

2.1. Rusijos politika Baltijos šalyse

Maskvos Baltijos politika nuolat sąlygojo prieštaringą Rusijos ir Lietuvos santykių kontekstą. Viena vertus, pati sąvoka „Baltijos šalys“ Rusijoje įgavo negatyvią prasmę, nes asocijavosi su rusų etninės mažumos diskriminacija, NATO plėtra, pastangomis „perrašyti“ istoriją ir nemalonių istorijos laikotarpių šlovinimu, o taip pat ir su paprasčiausia nostalgija prarastai SSRS. Atitinkamai terminas *Pribaltika* – sovietinis trijų Baltijos respublikų pavadinimas - šiandien turi revanšistinių atspalvį. Antra vertus, Rusijos Baltijos politikoje Lietuva visada galėjo naudotis „didžiausio palankumo“ palyginus su kitomis Baltijos šalimis statusu.

Tarpvalstybiniai Lietuvos ir Rusijos santykiai prasidėjo 1989–1991 metais. Tuometinė Rusijos Federacijos valdžia, priešindama save Sovietų Sąjungos valdžiai, su Lietuva, Latvija ir Estija slapta sudarė taktinę sąjungą. Subyrėjus Sovietų Sąjungai, keitėsi ir Rusijos užsienio politikos kursas. Būdama didelė valstybė, ji stengėsi išlaikyti buvusią galybę. Kaip ir prieš kelis dešimtmečius, globalūs interesai buvo svarbesni nei siauros regioninės problemos.

1993 metais Maskva sutiko išvesti iš Lietuvos savo kariuomenę anksčiau nei iš Latvijos ir Estijos. Tačiau ne visuomet jos veiksmai buvo geranoriški: 1992–1993 metais prasidėjo Baltijos šalių energetinė blokada. Šie Maskvos žingsniai įrodė, kad ekonominis spaudimas gali tarnauti politiniams tikslams.

¹⁴ „Rossiia i Pribaltika II. Report“, Moscow: Council on Foreign and Security Policy (SVOP), 1999, http://www.svop.ru/live/materials.asp?m_id=6883&r_id=6915.

¹⁵ Based on data of the Federal Customs Service of the Russian Federation, <http://www.customs.ru/ru/stats/arkhiv-stats-new/popup.php?id286=125>.

Nors, išvedus kariuomenę, Baltijos šalys atgavo visišką nepriklausomybę, Rusijos spaudimas buvo jaučiamas ir toliau. 1996 metais parengtas „Ilgalaikio strateginio bendradarbiavimo su Baltijos šalimis“ dokumentas. Jame aptariamais svarbiausi klausimai: rusakalbių tautinių mažumų teisės Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje, trijų valstybių planai tapti NATO narėmis. Tuo metu Rusijos tikslas buvo sustabdyti Baltijos valstybių stojimą į NATO. Siekdama savo tikslų, Rusija kiekvienai šaliai parengė skirtingą „Strateginį veiksmų planą“. Vienas iš svarbiausių tikslų buvo ekonominių ryšių išsaugojimas ir plėtra. Kalbėdama apie gerus kaimynystės santykius, Maskva išskėlė keletą reikalavimų. Pirmiausia – Baltijos šalyse privalėjo būti gerbiamos mažumų teisės, taip pat pasiūlyta atsisakyti narystės NATO. Savo ruožtu Rusija pažadėjo pasirašyti visas tarpvalstybines sienos sutartis. Lietuvai sekėsi lengviausiai. Rusakalbiai gyventojai gavo Lietuvos pilietybę, taip pat prasidėjo derybos dėl tranzito į/iš Kaliningrado srities. Latvija ir Estija buvo dažnokai lyginamos su Lietuva, derybos su Maskva joms buvo daug sunkesnės. Šiose šalyse buvo jaučiamas daug didesnis Rusijos spaudimas.

1996–1997-ieji metai buvo sėkmingi Lietuvos derybininkams. Baigiantis 1996 metams, buvo susitarta dėl Rusijos karinio tranzito per Lietuvą. Kitais metais pasirašyta sutartis, nustatanti Baltijos jūros šelfo ribas. Panašūs susitarimai buvo parengti su Latvija ir Estija, tačiau patvirtinti tik beveik po dešimties metų – 2006-aisiais. Pasirašant tarpvalstybinę sutartį su Lietuva neišvengta ir sunkumų. Tuometinis Rusijos Prezidentas Borisas Jelcinas sulaukė aršios Valstybės Dūmos kritikos, netgi grasinta, kad sutartis iš viso nebus ratifikuota¹⁶. Buvo teigiama, kad Lietuva nepakankamai efektyviai sprendžia Rusijos tranzito į Kaliningrado sritį problemas, išreikštos neigiamos nuostatos dėl stojimo į NATO. Netgi buvo bandoma pasinaudoti rusakalbių teisių „korta“¹⁷. Kai kurie Maskvos politikai išreiškė abejonių dėl Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos po Antrojo pasaulinio karo. Sienos sutartis su Lietuva ratifikuota tik 2003 metais ir tik po to, kai buvo pasirašyti susitarimai dėl tranzito į Kaliningrado sritį. Skirtingai nuo Estijos Lietuva (ir Latvija) susitarė didžiausio palankumo tarpusavio prekyboje.

Ne tik grasinimų ėmėsi Maskva, norėdama patraukti Baltijos šalis į savo pusę. 1997 metais Rusija pasiūlė daugiašalės gynybos garantijas, jeigu šios valstybės atsisakytų stoti į NATO. Tokios mintys sulaukė kai kurių politikų pritarimo. Kalbėdamas spaudos konferencijoje Maskvoje, Lietuvos Respublikos Prezidentas Algirdas Brazauskas pabrėžė, kad be reikalo taip griežtai atmetamos Rusijos Prezidento pasiūlytos garantijos. Nepaisant to, Baltijos valstybių vadovai vieningai atmetė Maskvos garantijas ir nusprendė, kad vienintelis kelias yra integracija į euroatlantines struktūras. Tačiau Rusijos valdžia – Prezidentas B. Jelcinas, Ministras Pirmininkas V. Černomyrdinas, užsienio reikalų ministras

¹⁶ Vitkus G., „Lithuanian-Russian Relations in 1990-1995. A Study of Lithuanian Foreign Policy“, *Untersuchungen des FKKS an der Universität Mannheim*, 12/1996, p. 17; <http://www.uni-mannheim.de/fkks/fkks12.pdf>.

¹⁷ Žr. Address of the State Duma to President of the Russian Federation on planned signing of the Border Treaty between the Russian Federation and the Republic of Lithuania], adopted September 26, 1997, <http://www.akdi.ru/gd/post/19352GD.htm>.

J. Primakovas – nenuleido rankų. Jie netgi pažadėjo, kad 40% sumažins savo karines pajėgas Šiaurės Vakarų regione, taip pat ir Kaliningrado srityje. Deja, Maskvos iniciatyva nesudomino Baltijos užsienio politikos specialistų. Tikėta, kad Rusijos žingsnius lėmė sunki armijos padėtis.

1998 metų Rusijos finansinė krizė ir po jos prasidėjusi vidinė politinė krizė lėmė, kad didesnis dėmesys teko ekonomikos klausimams, o Baltijos politikos reikalai atsidūrė Rusijos užsienio politikos periferijoje. Tačiau Rusija gana padrikai reagavo į politiška motyvuotą „Mažeikių Naftos“ privatizavimą bei savo kadenciją baigiančio 2000 metais Seimo priimtą įstatymą „dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo“. Šiuo laikotarpiu Rusija aiškiai nepajėgė koordinuoti savo užsienio politikos ir atstovauti savo įmonių ekonominių interesų užsienyje. Dėl to kai kurios bendrovės netgi pasidavė pagundai imtis veiklos, kuri neretai neatitiko Rusijos nacionalinių interesų.

Makroekonominė ir politinė situacija šalyje stabilizavosi į valdžią atėjus Vladimirui Putinui. Jo vadovavimo laikotarpis, daugelio specialistų nuomone, yra „pragmatizmo era“¹⁸. Imta labiau domėtis kaimyninių valstybių gyvenimu. Rusija suprato, kad NATO ir Europos Sąjungos plėtra yra neišvengiama, taigi stengiamasi tiesiog sušvelninti jos padarinius. Maskva suvokia, kad svarbu yra palaikyti ekonominius ryšius su Baltijos šalimis, todėl ekonominė nauda yra lemiamas veiksnys priimant politinius sprendimus. Baltijos šalys daugiau nebejaučia Maskvos spaudimo ir grasinimų nepasirašyti sutarčių. Šiuo laikotarpiu su Latvija ir Estija suderinamos dvišalės sienų sutartys. Lietuva ratifikuoja dvišalę sutartį su Rusija.

Putino valdymo laikotarpiu keitėsi Maskvos tonas ginant rusakalbių gyventojų teises Baltijos šalyse. Duodamas interviu Suomijos žurnalistams, Rusijos Prezidentas pabrėžė, kad sprendamos šį klausimą abi šalys neturėtų pabloginti tarpvalstybinių santykių, pablogėjusi padėtis neigiamai atsiliieptų patiems rusams, gyvenantiems Baltijos šalyse¹⁹. Santykiai pagerėjo ir dėl permainingų kaimyninėse šalyse. Estijos Prezidentu išrinktas buvęs nuosaikus Sovietinės Estijos vadovas Arnoldas Ruutelis. Beveik to pačiu metu Lietuvoje sudaryta kairiųjų centro koalicija, vadovaujama Algirdo Brazausko. Stiprėjant antirusiškomis nuotaikoms NATO ir Europos Sąjungos institucijose Baltijos šalis teko ypatingas vaidmuo: jos tarytum jungė Vakarų Europą, Ameriką ir Rusiją.

2000 metų pradžioje sustiprėjo Lietuvos ir Rusijos politinis dialogas. 2001-ųjų metų kovo mėnesį Prezidentas Valdas Adamkus su oficialiu vizitu lankėsi Maskvoje ir Kaliningrade. Nepaisant Lietuvos diplomatų pastangų, vizito metu tarpvalstybinė sienos sutartis nebuvo ratifikuota. Tačiau viena svarbi pergalė buvo pasiekta – pasirašyta bendra Lietuvos ir Rusijos Deklaracija²⁰. Šiame dokumente Rusija pripažino Lietuvos teisę tapti NATO nare motyvuodama tuo, kad kiekviena šalis turi teisę pasirinkti jai geriausią gynybos sistemą, tačiau

¹⁸ Žr. pvz. „Rossiia i Baltia: 2010. Report“. Moscow: Foundation for Prospective Studies and Initiatives, April 2003, <http://www.psifoundation.ru/publications/2003/05/baltika1.htm>.

¹⁹ Interview of V. Putin to *Helsingen Sanomat*, September 1, 2001.

²⁰ Žr.: <http://www.kremlin.ru/text/psmes/2001/03/32255.shtml>.

neturėtų sukelti grėsmės kaimynams. Lietuva vienintelė iš Baltijos šalių pasirašė su Rusija politinę deklaraciją. Su kitomis šalimis santykiai nebuvo tokie sėmingi: tų pačių metų pavasarį Ryga ir Talinas atmetė šį politinės valios dokumentą.

Abiejų valstybių ryšiai sustiprėjo, kai 2003 metais Lietuvos Prezidentu išrinktas Rolandas Paksas. Rusija džiugiai priėmė žinią apie Žmogaus, gyvensio ir baigusio mokslus Sankt Peterburge, išrinkimą valstybės vadovu²¹. Pasak Kremliaus atstovų, Putinas ir Paksas keletą kartų tiesiogiai bendravo telefonu. Pats Rusijos Prezidentas gyrė savo kolegą dėl įnašo gerinant dvišalius santykius. Putinas pabrėžė, kad Pakso dėka dvišalis bendradarbiavimas įgavo naują kokybę²². Savo ruožtu Paksas susitikime su Lietuvos ambasadoriais užsienio šalyse kalbėjo apie nuosaikesnę užsienio politiką. Jo žodžiais tariant, Lietuva daug išmoko bendraudama su Rusijos vadovais ir sprendama Kaliningrado klausimą. Taigi ryšius reikėtų plėtoti, bendradarbiauti ir su kitais Rusijos regionais, o ypač su šiaurės vakarų²³. Šio regiono valdžia džiugiai sutiko kaimynų iniciatyvą. Žinoma, Maskva irgi pritarė lietuvių pasiūlymui. Deja, Lietuvoje prasidėjusi politinė krizė sustabdė projekto įgyvendinimą.

Pastaraisiais metais sumažėjo naftos tranzitas per Baltijos valstybių uostus. Taip atsitiko todėl, kad Rusija smarkiai apribojo tranzitinių krovinių skaičių. Siekiant visiškos autonomijos, pradėta tiesti Baltijos vamzdynų sistema, siekianti Leningrado srityje esantį Primorsko uostą. Naftos tiekimas yra vienas pagrindinių svertų, leidžiančių kontroliuoti šalių gyvenimą. Todėl Rusija ir stengiasi kontroliuoti naftos tranzitą per Baltijos valstybes. 2002 metais buvo priimtas sprendimas nutraukti tiekimą į Latvijos Ventspilio uostą. 2003-aisiais, įgyvendinus šį nutarimą, nafta pradėjo tekėti į Lietuvos Būtingės terminalą. Tačiau Rusijos vykdoma politika nesustabdė trijų valstybių stojimo į NATO ir Europos Sąjungą.

Rusijos politikai Baltijos valstybių atžvilgiu visuomet trūko nuoseklumo, todėl nepavyko išvengti NATO plėtros ir pagerinti rusakalbių gyventojų situacijos Latvijoje bei Estijoje. Antra vertus, Rusija suprato, kad ir kokie būtų politiniai nesutarimai, ekonominis bendradarbiavimas gali pagerinti abiejų valstybių santykius. Jau keletą metų Rusijos ekonomika augo, didėjo jos įtaka pasaulyje. Su kitomis šalimis ji bendrauja ne tokiu įsakmiu tonu. Dabar Rusija nebijo pasirodyti silpna ir padaryti savo kaimynams tam tikrų nuolaidų. O Baltijos šalys patiria mažesnę spaudimą, mažiau įtakojamas jų vidaus gyvenimas. Rusija pati vis labiau atsigręžia į vakarus, stiprėja bendradarbiavimas su Vakarų Europos valstybėmis. Kaliningrado sritis tampa labai svarbus ekonomikos vystymo regionas.

²¹ Words of V.Putin on Russia-EU Summit, St.-Petersburg, May 31, 2003, <http://www.kremlin.ru/text/appears/2003/05/47580.shtml>.

²² Press-release of Press-service of President of Russia. 16 February, 2004, <http://www.kremlin.ru/text/psmes/2004/02/60665.shtml>.

²³ Speech by H. E. Mr. Rolandas Paksas, President of the Republic of Lithuania, during the meeting with the Lithuanian Diplomatic Corps, February 27, 2004, <http://paksas.president.lt/en/one.phtml?id=3602>.

2.2. Kaliningradas

Kaliningrado srities klausimas visuomet buvo svarbus tiek Rusijai, tiek ir Lietuvai. Rusijai visuomet rūpėjo politinis, ekonominis ir kultūrinis vientisumas. Nors Kaliningrado sritis yra atskirta nuo pagrindinės teritorijos, ji yra valstybės dalis, Rusija palaiko glaudžius ryšius su šia sritimi. Lietuvai irgi svarbūs ryšiai su Kaliningradu. Pasak Švedijos apžvalgininko Ingmaro Oldbergo, plėtojant ekonomiką ši sritis galėtų būti tiltu į Rusijos rinką²⁴. Išlaikydama gerus santykius su Rusija, Lietuva padėjo Europos Sąjungai plėtoti ryšius su šia sritimi. Kalbant apie Lietuvos ir Rusijos diplomatinis santykius, Kaliningrado srities klausimas visuomet buvo stabilizuojantis veiksnys. Dvišalės derybos nenutrūko net ir sunkiausiais 1999–2000 metais. 2000 metų vasario mėnesį Nidoje abi šalys susitiko aptarti bendrų projektų įgyvendinimo. Susitikime pasiūlytas bendras Šiaurinio regiono veiksmų planas.

2004 metų gegužės mėnesį Lietuva tapo Europos Sąjungos nare ir galės prisijungti prie Šengeno sutarties. Būdama Šengeno nare ji nebegalės laikytis visų ankstesnių susitarimų. Itin sudėtinga tapo Kaliningrado tranzito problema. Šios srities gyventojai nebegalėjo kaip anksčiau keliauti per Lietuvos teritoriją, jiems reikėjo naujų vizų. Rusija pasiūlė suteikti lengvatines sąlygas Kaliningrado gyventojams. Pasak Maskvos, tai buvo viena išankstinių sąlygų pasirašant dvišalę sienų sutartį. Deja, Lietuva negalėjo priimti siūlymo, nes ją varžė Šengeno erdvės išipareigojimai. Lietuvos atstovai bandė tartis su Briuseliu, bet pritarimo nesulaukė.

Kai kurie apžvalgininkai mano, kad Lietuva sąmoningai pasiūlė Briuseliui nepriimtinas sąlygas tam, kad išvengtų atsakomybės neduodama Kaliningradui tranzito ir vizų lengvatų. Rusijos užsienio reikalų ministerijos pirmasis sekretorius E. Gusarovas, kalbėdamas apie dvilypę politiką, pabrėžė, kad Lietuvos laikysena yra apgaulinga, ji vengia atvirai reikšti savo nuomonę, prisidengdama Europos nuostatomis²⁵. Iš tiesų Kaliningradą sieja glaudūs ekonominiai ir kultūriniai ryšiai su Lietuva. Todėl klaidinga manyti, kad buvo sudaromas nepalankus vizų ir tranzito režimas. Lietuva netgi pasiūlė įvesti magnetines korteles, kurios Kaliningrado gyventojams palengvintų sienos kirtimą.

Derybose dėl vizų lengvatų Rusija pati ėmėsi iniciatyvos. Aukščiausiems pareigūnams pavyko susitarti su keliomis Europos šalimis, kad šios palaikytų jų iniciatyvą Briuselyje. Ilgai lauktas kompromisas buvo pasiektas 2002 metų lapkričio mėnesį aukščiausio lygio Europos ir Rusijos pareigūnų susitikime Briuselyje. Jis numatė kelionės dokumentų (geležinkelio transporto) palengvintą dokumentų įvedimą Kaliningrado gyventojams, keliaujantiems per Lietuvos teritoriją. Europai iš esmės pritarus, reikėjo susitarti su Lietuva. Lietuvos ir Rusijos derybos truko daugiau nei pusę metų – iki 2003 metų liepos. Tačiau dvišaliuose pokalbiuose dar kartą išryškėjo tarpusavio nepasitikėjimas. Lietuva

²⁴ Oldber I., „Kaliningrad: Russian exclave, European enclave“, Stockholm: Swedish Defense Research Agency, June 2001, p. 43.

²⁵ Minutes of the State Duma session, June 19, 2002, <http://www.akdi.ru>.

reikalavo pirmiausia ratifikuoti dvišalę sienų sutartį, tik tada žadėjo suteikti Kaliningradui lengvatas. Maskva nesutiko, motyvuodama tuo, kad Lietuva nesilaiko dvišalio Rusijos ir Europos Sąjungos susitarimo²⁶. Tuo pat metu įvyko nesusipratimų Baltarusijos ir Rusijos (Kaliningrado srities) pasienyje, Lietuvos sienos apsaugos pareigūnams tikrinant keleivių dokumentus. Rusija ši žingsnį pavadino nepriimtiniu, nes žmonės reikiamų dokumentų dar neturėjo.

Galų gale Rusijai ratifikavus sienos ir jūrinio šelfo sutartį, Lietuva patvirtino palengvintą vizų režimą (geležinkelio transportu) Kaliningrado srities gyventojams. Be šios sutarties, dar buvo pasirašytas susitarimas dėl nelegalių migrantų gražinimo į šalį. Lietuva – pirmoji užsienio šalis, su kuria Rusija pasirašė migracijos dokumentą. Ilgai trukęs vizų režimo derinimo procesas baigėsi. Dabartiniu metu tranzito problema yra išspręsta, abi šalys neturi viena kitai jokių priekaištų. Keleiviams, tranzitu vykstantiems per Lietuvos teritoriją, išduodamas laikinas kelionės pažymėjimas, jis yra prilyginamas šalies vizai²⁷. Lietuvos Respublika įvedė papildomą asmens sveikatos draudimą keliaujantiems per jos teritoriją. Taip pat geležinkeliais draudžiama vežti tam tikrus stiprius vaistus. Dėl šių kelionės apribojimų sumažėjo žmonių, vykstančių geležinkeliais, skaičius²⁸. Rusija buvo priversta atsisakyti sutarties tokiais sąlygomis ir visiškai atidarė „oro koridorių“ į Kaliningrado sritį. Analizuodama susidariusią padėtį Užsienio reikalų ir saugumo taryba pastebėjo, kad dėl šio Rusijos žingsnio abiejų šalių santykiuose bus jaučiama įtampa²⁹, nors tiek Lietuva, tiek ir Rusija vengė aštresnių pasisakymų. Visi sutinka, kad kiekviena suvereni šalis turi teisę žinoti, kas kerta jos teritoriją. Kita vertus, Rusijai pasiūlytas susitarimas nebuvo visiškai priimtinas. Reikia pastebėti, kad menamos tranzito per Lietuvos teritoriją grėsmės nepasitvirtino, nebuvo nė vieno nelegalaus migranto, pabėgusio iš traukinio, kurį reikėtų deportuoti pagal readmisijos sutartį.

Ne tik keleivių, bet ir karinio tranzito klausimas nebuvo galutinai išspęstas. Nepaisant pažadų, duotų Rusijai iki Europos Sąjungos plėtos, pastaraisiais metais tranzitas per Lietuvos teritoriją tapo brangesnis ir sudėtingesnis. Išaugę tranzitinių krovinių kaštai padeda paslėpti kitus trūkumus – sumažėjusius pervežimus į Kaliningradą ir kitus Rusijos regionus³⁰. Karinius pervežimus ap sunkina ir tai, kad nėra juridiškai reglamentuotos dvišalės sutarties. 2001 metų kovo 30 dieną „Bendrame Lietuvos ir Rusijos pareiškime“ Maskvoje minėta tokia galimybė. Dėl tokios padėties Lietuvos Vyriausybė vienašališkai tvarko

²⁶ Stenography of answers of Minister of Foreign Affairs of the Russian Federation I. Ivanov after the address in the Council of Federation, Federal Assembly, March 26, 2003, http://www.mid.ru/brp_4.nsf/sps/8BBCEA21DC27333243256CF50063BE92.

²⁷ The consular service of Lithuania informs, that FTD are made equivalent to visas, which does not allow entrance to other country, <http://amb.urm.lt/kaliningradas/ambtopmenuitems.php?TopMenuID=1200&SiteID=86&LangID=3>.

²⁸ This trend tends to overcome only in 2006. Žr. Nilov A., „Na Kaliningradskoi' zheleznoi' doroge vyros objem grozuperevozok i passazhiropotok“, <http://amb.urm.lt/kaliningradas/ambtopmenuitems.php?TopMenuID=1200&SiteID=86&LangID=3>.

²⁹ „Otnosheniia Rossii i Evropei'skogo soiuzu: Sovremennaia situacii i perspektivy. Situation Analysis“. Under supervision of S. Karaganov, <http://www.globalaffairs.ru/docs/report.doc>.

³⁰ „Kak sdelat' bolee effektivnoi' sistemu sotrudnichestva Rossii i ES“, Moscow: Probel -2000, 2005. p. 39-41.

visus karinius pervežimus per savo teritoriją. Rusijos siūlymas atidaryti greitojo (be sustojimo) traukinio liniją taip pat sulaukė neigiamų vertinimų. Baiminamasi, kad 2008 metais, Lietuvai tapus Šengeno šalimi ir panaikinus vidines Europos Bendrijos sienas, bus neįmanoma kontroliuoti krovinių srauto iš Kaliningrado.

Pasak Vilniaus ir Briuselio atstovų, Rusija per daug sureikšmina šį klausimą. Ji turėtų daugiau domėtis ekonominiais ryšiais su Europos Sąjunga. Tačiau tiek Rusija, tiek Lietuva, tiek ir Europa skirtingai išivaizduoja Kaliningrado srities ateitį³¹. Nors ir oficialiai pabrėžiamas teritorinis vientisumas, pastarųjų metų įvykiai rodo, kad norima Kaliningradą nutolinti nuo Rusijos. Pirmiausia yra ribojamas tranzitas, regionas netenka dalies paramos, kai tuo tarpu kitoms Lietuvos kaimynėms suteikiamos daug palankesnės sąlygos. Žinoma, Rusija privalėjo imtis atsakomųjų veiksmų. Pirmas žingsnis, mažinantis tranzito skaičių per Lietuvą, būtų žengtas atidarius geležinkelio perkėlą „Ust-Luga – Baltijskas“. Šio projekto autorius yra Rusijos Prezidentas Putinas. Antroji galimybė – kurti Kaliningrade laisvą ekonominę zoną, skatinti investicijas, tam tikroms įmonėms leisti naudotis privilegijomis. Lietuvai šiame regione atstovauja daugiausia tik smulkaus ir vidutinio verslo įmonės.

Derybose dėl Kaliningrado pasiekta nemažai laimėjimų, tačiau iškilo ir sunkumų. Spręsdamos šį klausimą, 1999–2000 metais abi šalys sėdo prie derybų stalo, suvokdamos, kad tokiu keliu galima pasiekti laimėjimų. Deja, ne viskas vyko sklandžiai. Tiek Lietuva, tiek ir Rusija siekia sau palankių sprendimų. Sunkumų kyla ir dėl to, kad trūksta abipusio pasitikėjimo ir supratimo. Visa tai stabdo bendradarbiavimą ir didina konkurenciją.

2.3. Rusijos santykiai su Vakarų valstybėmis, jų įtaka ryšiams su Lietuva

Kalbant apie pastaruosius metus, reikia pažymėti, kad Rusijos Baltijos politikai vis didesnę įtaką besikeičiantys Rusijos ryšius su Vakarais. Dešimtojo dešimtmečio pradžioje Vakarų valstybės (ypač JAV) atsižvelgė į kritišką Maskvos pastabas dėl NATO plėtros. Vašingtonas nebuvo pasirengęs aštrinti santykių su Rusija. Tačiau po keleto metų padėtis pasikeitė – buvo ruošiamasi naujų narių priėmimui. Kritišką Rusijos požiūrį apsiribojo žodiniiais gąsdinimais, tačiau realių veiksmų nebuvo imtasi: galima teigti, kad Rusija nebuvo linkusi pyktis, nes valstybę slėgė didžiulės skolos Vakarams. Aljansas irgi neskubėjo: kalbėdami apie Baltijos šalių priėmimą, NATO vadovai tikslių datų nenurodė. 1999 metais, pasirašius Baltijos Chartiją, prasidėjo derybos dėl naujų narių priėmimo. Baltijos šalims džiugiai priėmus šią žinią, Rusijai darėsi vis sunkiau bendrauti su Vakarais.

Rusijos valdžios vairą perėmus V. Putinui, keitėsi ir Rusijos užsienio politika. Pirmiausia buvo atsisakyta „Primakovo doktrinos“, pradėtas dialogas su JAV ir Europa. Nors ir būdamas Boriso Jelcino „įpėdiniu“, Putinas ėmėsi novatoriškų žingsnių. 1999 metais viršūnių susitikime Helsinkyje dėstydamas

³¹ Karabeshkin L. „Rossija, ES i problema Kaliningrada“, *Evropeiškaia bezopasnost': sobytia, otsenki, prognozy*, no. 3 (19). Moscow: INION RAS, 2006. p. 7-9.

savo mintis apie ekonomikos ryšius su Europa, jis nurodė, kad Kaliningradas turėtų būti pirmasis atviras užsienio bendrovėms regionas. Tiesa, Prezidentas nenurodė, koks tai turėtų būti bendradarbiavimas. Viena aišku, kad tai įrodė Rusijos vadovybės siekį palaikyti draugiškus santykius su Europa.

Po tragiškų 2001 metų rugsėjo 11 d. įvykių Maskvos ir Vašingtono dialogas sustiprėjo. Abi šalys suprato turinčios bendrų uždavinių kovoje prieš tarptautinį terorizmą. Bendradarbiavimas buvo apvainikuotas 2002 metais įkūrus Rusijos ir NATO tarybą. Tarybos įkūrimas tarytum buvo moralinė kompensacija Rusijai, nes ji atvirai nesipriešino NATO plėtrai į rytus. Santykiuose su Lietuva irgi pastebėta pozityvių pokyčių. Manoma, kad būdama NATO nare Lietuva padės Šiaurės Aljanso šalims bendrauti su Rusija. Kalbėdamas JAV Kongreso Atstovų Rūmų Europos pakomitečio posėdyje Lietuvos ambasadorius Jungtinėse Valstijose V. Ušackas pabrėžė, kad Baltijos šalims tapus NATO narėmis Europa taptų stabilesnė, taip pat stiprintų Aljanso ryšius su Rusija³².

Jau kitais metais draugiškumas ėmė blėsti. Nors atvirai ir nesmerkė, Rusija nepritarė prasidėjusiai Amerikos invazijai į Iraką. Rusija sunerimo - keliose NVS šalyse įvyko vadinamosios „spalvotosios“ revoliucijos, posovietinėje erdvėje didėjo Vakarų valstybių įtaka. Pati Rusija buvo kaltinama žmogaus teisių pažeidimais uždarius „Jukos“ bendrovę. Atmesdama kaltinimus, Maskva teigė, kad Vakarų siūlomos demokratijos ir žmogaus teisių idėjos netinka jų šalims. Savo ruožtu Rusijos elitas pasiūlė „suverenios demokratijos“ idėją.

Įtampa, atsiradusi tarp Rusijos ir Vakarų, darė įtaką ir santykiams su Baltijos valstybėmis. Tapusios Europos Sąjungos ir NATO narėmis, šios šalys pradėjo kritikuoti Rusijos politiką. Prezidentas Adamkus aktyviai rėmė Ukrainos „oranžinę revoliuciją“, taip pat Lietuva palaikė naująją Gruzijos valdžią. Lietuva nepanoro dalyvauti šešiasdešimtosiose Antrojo pasaulinio karo baigties metinėse Maskvoje 2005 m. gegužės 9 d.. Didelio atgarsio sulaukė ir Rusijos diplomatų, apkaltintų šnipinėjimu, išsiuntimas iš Lietuvos.

Žinoma, Maskva nepritarė tokiems kaimynų žingsniams. Rusijai nepatiko, kad Lietuva ėmėsi tarpininko tarp Vakarų valstybių ir NVS šalių vaidmens. Rusija ne tiek bijojo Lietuvos įtakos, kiek vis didėjančios JAV ir Europos Sąjungos įtakos tose šalyse. Baltijos šalys buvo pirmosios posovietinės respublikos, priimtos į šias organizacijas. Duryš neužsivėrė, tad nors Vašingtonas žada nepažeisti Rusijos interesų, nerimas išlieka.

Ilgai nelaukdama Rusija ėmėsi atsakomųjų veiksnių. Pirmiausia stengtasi izoliuoti Baltijos šalis, menkinant jų įvaizdį. Be to, stengtasi atkreipti pasaulio dėmesį į tai, kad, atsisakydamos vyksti į iškilmes, jos negerbia Antrojo pasaulinio karo ir nacių aukų. Rusija siūlo skirstyti Europą į senąją ir naująją. Į 750 metų Kaliningrado jubiliejų naujosios ES ir NATO narės - Baltijos šalys ir Lenkija - nėra kviečiamos. Jos aplenkiamos ir svarstant svarbius ekonominius projektus. Rusija ir Vokietija pasirašo Šiaurės Europos dujotiekio, kuris aplenks tiek Lietuvos, tiek ir Lenkijos teritorijas, tiesimo sutartį.

³² NATO Enlargement: A View from the Candidate Countries. Hearings before the Subcommittee on Europe, Committee on International Relations. House of Representatives. 107th Congress, Second session, serial no. 107-8, May 1, 2002, p. 43.

3. Vidinis užsienio politikos kontekstas

Atkūrusi nepriklausomybę ir norėdama išlaikyti valstybinį vientisumą, Lietuva ėmėsi užsienio priešų paieškos. Juk niekas taip nesuvienija šalies, kaip grėsmė iš svetur. Pagrindinis tikslas buvo atkreipti į save didžiųjų demokratinių valstybių žvilgsnius ir gauti ekonominę paramą. Piktadario vaidmeniui pasirinkta buvusi metropolija. Stiprėjant Lietuvos valstybei, užsienio priešų įvaizdis silpnėjo. Bet net ir dabar jaučiamos neigiamos nuostatos Rusijai.

Evaldo Nekrašo žodžiais tariant, santykiai su Rusija yra lengvai pažeidžiami: įstojus į Europos Sąjungą ir NATO, ne tik nesumažėjo, bet ir paastrėjo Rusijos karinė, politinė ir ekonominė grėsmė³³. Vis dar išlieka nepasitikėjimas šios šalies vykdoma politika. Tai ne tik Lietuvos ir politikų, ir žiniasklaidos minima autoritarinio valdymo grėsmė, bet ir Rusijos vidaus procesų neišmanymas. Užuoat ėmusis politinės ir ekonominės analizės, dažnokai pasitelkiami ideologiniai vertinimai. Taigi nors Lietuva ir mano esanti posovietinių šalių žinovė, Rusija jai kartais atrodo nepažįstama.

Lietuvos žmonės vis dar nepasitiki Rusija. Manychiau, kad tokios visuomenės nuotaikos stiprėja. Dabartinės apklausos rodo, kad 46,2% Lietuvos gyventojų tiki, jog Rusija kelia grėsmę jų šaliai, priešingai manančių yra 39,1%³⁴. Lietuvoje nepasitikėjimas Rusija yra pats didžiausias iš visų buvusių Sovietinių Respublikų; antroje vietoje šiuo požiūriu yra Latvija, trečioje Gruzija³⁵.

Pastarųjų metų įvykiai – Prezidento Rolando Pakso apkalta, Viktoro Uspaskicho politinė izoliacija, gaisras „Mažeikių naftoje“ – rodo, kad Lietuva vis dar bijo „Maskvos rankos“, t. y. Rusijos keliamos grėsmės. Įdomu, kodėl nebijoma „Vašingtono rankos“, nepaisant tos žalos, kurią Lietuva patyrė dėl JAV valdžios remiamos „Williams“ kompanijos nuostolingos veiklos. Rusijos bijomasi kaip ideologinio priešų. Informacinės grėsmės, kylančios iš rytų, nuotaikas palaiko ir Lietuvos žiniasklaida – spauda bei televizija.

Lietuvos užsienio politikoje taip pat vyrauja baimė dėl Rusijos veiksmų. Dėl to stengiamasi atsiriboti nuo jos ir stiprinti euroatlantinius ryšius, palaikant glaudžius santykius su Vašingtonu. Vienas iš prioritetų yra pagalba kai kurioms NVS šalims integruotis į Europos Sąjungą ir NATO. Šie žingsniai ne tik padeda Jungtinėms Valstijoms įsitvirtinti posovietinėje erdvėje, bet yra naudingi ir pačiai Lietuvai. Tikima, kad Lietuva negali visiškai pasitikėti senosiomis Europos šalimis. Siekdamas sau naudos, jos gali sudaryti sandorius su Rusija, naująsias nares palikdamos nuošalyje. Padėdama buvusioms NVS šalims, Lietuva įgyja naujų sąjungininkių.

Viena iš šalių nesutarimo priežasčių yra skirtingas XX a. istorijos vertinimas. Lietuva ne kartą siūlė dvišalėse derybose svarstyti sovietinę okupaciją. Rusija atsisako tai daryti motyvuodama, kad šalies įstojimas į Sovietų Sąjungą

³³ Nekrašas E., „Lithuanian Foreign Policy: Achievements, Concepts and Predicaments“, *Lithuanian Foreign Policy Review*, no. 1-2. 2004, p. 28-35.

³⁴ BNS, 2006 spalio mėn. 19 d.

³⁵ Golov A., „Strany-druz'ia i strany-vragi dlia Rossii: peremeny za god“, June 5, 2006, <http://www.levada.ru/press/2006060502.html>.

1940 metais buvo savanoriškas. Pasak Putino, šis istorijos tarpsnis yra sudėtingas ir nereikėtų jo politizuoti³⁶. Nereikėtų manyti, kad abi šalys skirtingai suvokia istoriją. Rusija nenori derėtis, nes mano, kad tai nepagerins dvišalių santykių. Atsiprašydama už okupacijos padarytą žalą ji tik suteiktų Lietuvos politiniam elitui galimybę reikalauti piniginės kompensacijos.

Išvados

Viename iš interviu Lietuvos Respublikos ambasadorius Rusijoje R. Šidlauskas teigė, kad abiejų šalių bendravimas – tiek teisinis, tiek ir praktinis – vyksta sklandžiai. Visi neatidėliotini reikalai išspręsti – baigtos derybos sienos klausimais, pasirašytos tarpvalstybinės sutartys. Tačiau ambasadorius paminėjo neigiamas psichologines nuostatas³⁷: Lietuvai ir Rusijai trūksta abipusio pasitikėjimo. O tai stabdo ekonominių bendradarbiavimą, vidaus ir užsienio politikos raidą. Tokia padėtis nėra naudinga nei Lietuvai, nei Rusijai. Kalbant apie dvišalius santykius nereikėtų būti pesimistu. 15 metų laikotarpis įrodė, kad šalys stengiasi atsisakyti neigiamų nuostatų, suprasdamos bendravimo naudą. Šalys turi bendrų uždavinių ūkio raidos, ekologijos srityse.

Ilgalaikės prognozės yra optimistinės. Rusijos santykiai su Jungtinėmis Valstijomis ir Europos Sąjunga gerės, šalys stengsis mažiau konkuruoti, skatins bendradarbiavimą ir partnerystę. Keičiantis pasaulio politikai ir Baltijos šalys suvoks, kokie svarbūs yra ryšiai su Rytų kaimynėmis. Sustiprės regioniniai ryšiai – tiek ekonominiai, tiek ir humanitariniai. Lietuva atsisakys išankstinių neigiamų nuostatų ir pradės politinį dialogą su Rusija.

³⁶ Vladimiro Putino spaudos konferencija Tarptautiniame spaudos centre Strelnoje, Sankt-Peterburge, Vladimir Putin had a press briefing at the International Press Centre in Strelna, St Petersburg. July 17, 2006, http://www.mid.ru/brp_4.nsf/sps/6831F8C1E83F4664C32571AE002A97E6.

³⁷ BNS, 2006 gegužės mėn. 17 d.